

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Кульбіда Наталія Миколаївна

УДК 159.9:33

**ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ПІДПРИЄМЦІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Долинська Любов Василівна
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри
психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Побірченко Неоніла Антонівна,
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України,
завідувач відділом психології
профорієнтації

кандидат психологічних наук, доцент
Грейліх Ольга Олексіївна,
Переяслав-Хмельницький педагогічний
університет імені Григорія Сковороди
доцент кафедри психології

Провідна установа: Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН
України, відділ психології особистості,
м.Київ

Захист відбудеться 19 жовтня 2005 р. о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д.26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (01601, Київ,
вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова (01601, Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 12 вересня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.І.Пов'якель

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Радикальні соціально-економічні перетворення в Україні різко підвищили інтерес суспільства до особистісно детермінованих сторін життя підрастаючого покоління. Поруч із змінами поведінкової, емоційної, моральної та зростанням ціннісної автономії особистості молоді, актуалізується її успішність професійної підготовки до підприємництва. Сьогодні все більша кількість випускників вищих навчальних закладів залучається до сфери діяльності на ринку.

Як головний атрибут ринкової економіки, підприємництво стає невід'ємною ознакою психологічної готовності молоді до професійної діяльності. Студентський вік – це період завершеного становлення етичних та світоглядних орієнтирів особистості та інтенсивного професійно-рольового експериментування. З огляду на це, процес успішної професіоналізації і спрямованість студентської молоді на оволодіння підприємництвом потребує особливої психологічної підтримки і нерідко корекції прийнятих рішень щодо особистісних детермінант професійної підготовки.

Ринкова економіка вимагає від майбутніх фахівців-економістів особливого способу життєдіяльності, нового типу мислення, вільного від встановлених стереотипів. В умовах зростаючої ролі особистісних чинників фахівець ринку соціально відповідальний за себе та економічну успішність країни. А тому вивчення особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців має актуальність дослідження.

Особистісні детермінанти успішної професіоналізації підприємців успішно досліджуються сучасними філософами, соціологами, психологами. В контексті праць зарубіжних (К.Варнерід, П.Девідсон, П.Друкер, В.Зомбарт, М.Кетс-де-Вриз, А.Маршалл, А.Мартінееллі, М.Маккобі, Ф.Найт, М.Пітерс, Ж.-Б.Сей, А.Сміт, Р.Хізрич, Й.Шумпетер та ін.), російських (А.І.Агеєв, Л.В.Дунаєвський, С.Г.Клімова, М.О.Лапуста, І.Е.Мусаелян, В.П.Позняков, В.Д.Попов, С.К.Роцин, Ю.О.Сливницький, В.В.Червяков, В.О.Чередніченко, О.Є.Чирикова, В.Д.Шапіро та ін.) та вітчизняних вчених (О.В.Бондаренко, В.М.Колот, В.Р.Костюк, О.Г.Левцун, Л.М.Лисенко, М.Д.Мищенко, Ю.Ф.Пачковський, Н.А.Побірченко, С.Ф.Покропивний, О.П.Сергеєнкова, М.С.Соболь, Ю.М.Швалб та ін.) визначено тісний взаємозв'язок формування професійних якостей підприємницької діяльності з творчим потенціалом особистості.

Однак більшість описаних в дослідженнях моделей особистості підприємця базується на окремих властивостях особистості. Особистість підприємця як цілісність, із становленням морально-етичних аспектів його діяльності майже не досліджується. Відсутній єдиний методологічний підхід до проблеми, не актуалізована увага на особистісних рисах та характеристиках, що забезпечують професійну успішність підготовки майбутніх підприємців, не

розкрито особливості та шляхи розвитку особистісних підсистем як провідних у розвитку спроможності майбутніх фахівців до самодетермінації у сфері підприємництва та здійснення функцій економічного самоконтролю.

Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатня розробленість у психологічних дослідженнях й зумовили вибір теми дисертаційного дослідження “Особистісні детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців”.

З'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Тему дисертації затверджено Вченою радою університету (протокол № 8 від 29 березня 2002 року) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 2 від 22 лютого 2005 року).

Об'єкт дослідження – психологічна успішність професійної підготовки майбутніх підприємців.

Предмет дослідження – психологічна визначеність особистісних детермінант, що забезпечують успішність професійної підготовки майбутніх підприємців.

Мета дослідження полягає у теоретичному визначенні та експериментальному обґрунтуванні особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців на засадах навчально-професійної діяльності студентів університету.

В основу дослідження було покладено **припущення** про те, що провідною особистісною детермінантою успішної підготовки майбутніх підприємців є особистісно-професійна суб'єктність як інтегральна якість майбутнього спеціаліста, актуалізація якої можлива засобами цілеспрямованого розвитку у студентів її структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези були поставлені такі **завдання**:

1. Визначити теоретичні підходи до проблеми дослідження особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців.
2. Обґрунтувати психологічний зміст суб'єктності як провідної особистісної детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців.
3. Виявити критерії діагностування та рівні становлення особистісної суб'єктності майбутніх підприємців.
4. Розробити та апробувати експериментальну програму розвитку структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик суб'єктності в особистості та діяльності майбутніх підприємців у професійній підготовці.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: принципи детермінізму, єдності психіки і діяльності, які доповнені положеннями про системний підхід до розуміння цілісності особистості (Б.А.Ананьєв, Б.Ф.Ломов, В.С.Мерлін, С.Л.Рубінштейн та ін.); основні положення суб'єктної парадигми (К.О.Абульханова-Славська, А.В.Брушлинський, Д.Б.Богоявленська, О.А.Конопкін, В.А.Петровський, В.О.Татенко); психології економічної поведінки (В.І.Бакштановський, Ю.В.Согомонов, О.І.Пригожин, Ю.Ф.Пачковський, О.У.Хараш); науково-психологічні уявлення про спеціальні здібності, професійно важливі якості особистості підприємця (К.Варнерид, М.Кетс-де-Вриз, Ю.В.Красилова, Д.Мак-Клелланд, Ю.Ф.Пачковський, Н.А.Побірченко, Н.В.Чигиринська) та готовність сучасної молоді до підприємницької діяльності (В.М.Дюков, Н.А.Побірченко, О.П.Сергеєнкова, О.В.Тополь).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотези застосовані загальнонаукові методи теоретичного дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення і систематизація теоретичного і емпіричного матеріалу. Прикладна частина виконана із застосуванням методів спостереження, бесіди, анкетування, спеціалізованих тестів та методик з визначення окремих функціонально-сміслових характеристик суб'єктності, констатуючий та формуючий експерименти, активні методи навчання. Кількісна обробка даних здійснювалася за допомогою методів математично-статистичного аналізу.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася у Житомирській філії Європейського університету. Загалом в експерименті взяли участь 138 студентів.

Наукова новизна та теоретичне значення проведеного дослідження полягає у тому, що:

- вперше здійснено системний аналіз особистісних детермінант у професійній підготовці майбутніх підприємців з позицій суб'єктного підходу: визначено специфіку та обґрунтовано зміст і структуру суб'єктності як інтегральної якості особистості, що визначає психологічну успішність професійної підготовки майбутніх підприємців; розкрито критерії діагностування (особливості Я-образу як системоутворюючої основи індивідуального функціонування майбутніх фахівців у сфері підприємництва; індивідуальна модель економічної поведінки, що наповнює певним змістом систему мотивації досягнення майбутніх підприємців та визначається їхніми уявленнями про цілі та способи досягнення успіху), описано динаміку та рівні (високий, середній, низький) становлення структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісної суб'єктності майбутніх підприємців впродовж професійної підготовки;

- поглиблено зміст структури Я-образу майбутніх підприємців через компоненти психологічного "Я", соціального "Я" та професійного "Я" особистості;

- дістали подальшого розвитку погляди на проблему психологічної успішності професійної підготовки майбутніх підприємців засобами розвитку структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісно-професійної суб'єктності.

Практичне значення дисертаційного дослідження забезпечується розробкою та апробацією системи практичної роботи з розвитку особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців. Комплекс діагностичних методик може бути використаний практикуючими психологами у навчально-виховному процесі закладів, зорієнтованих на підготовку спеціалістів економічного профілю, в практиці позашкільної роботи, в роботі департаментів праці і зайнятості, центрів профорієнтації. Самостійну практичну цінність має розроблена і експериментально перевірена програма “Розвитку особистісної суб'єктності майбутніх підприємців”, яку можна використовувати в умовах професійної підготовки майбутніх підприємців.

Вірогідність та надійність результатів дослідження забезпечувалася методологічним обґрунтуванням його вихідних положень, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних меті, об'єкту, предмету та завданням роботи, репрезентативністю вибірки досліджуваних, поєднанням методів якісного та кількісного аналізу отриманого експериментального матеріалу, а також позитивними результатами впровадження авторської системи роботи у навчально-виховний процес.

Особистий внесок здобувача. У роботі, що виконана у співавторстві, - Журавльова Л.П., Кульбіда Н.М. Теоретичні та прикладні аспекти мотивації діяльності підприємців // Педагогіка і психологія професійної освіти. – №4. – Львів: Інститут педагогіки і психології АПН України. – 2002. – С. 138-143, - автором був проведений огляд наукових праць, що стосуються різноманітних підходів до вивчення проблеми мотивації, яка лежить в основі активності суб'єктів підприємницької діяльності. Результати дослідження співавтора у дисертації не використані.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися та отримали схвалення на Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 10-річчю АПН України (м. Львів, 3-4 жовтня 2002р.); на II Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених за підтримки Київської міської державної адміністрації (22-24 травня 2002р., м.Київ); на VII Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (15-16 квітня 2004р., м.Київ); на звітних науково-практичних конференціях кафедр Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2001-2004рр.), на засіданнях кафедри психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. **Впровадження** результатів дослідження здійснювалося у процесі дослідно-експериментальної роботи зі студентами Житомирської філії Європейського університету (довідка № 146 від 11.05.2005р.). Тренінговий

спецкурс “Розвиток особистісної суб’єктності майбутніх підприємців” широко використовується у навчально-виховному процесі Житомирського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом (довідка № 95 від 16.05.2005р.).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати дослідження, висновки відображені у 8 публікаціях автора, серед яких 5 статей у фахових наукових виданнях та матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, списку використаної літератури (238 найменувань) та додатків. Основний зміст дисертації викладено на 181 сторінці комп’ютерного набору. У роботі вміщено 15 таблиць та 2 рисунки на 8 сторінках. Загальний об’єм роботи – 205 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність проблеми дослідження, визначено об’єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, особистий внесок автора, методологічні та теоретичні засади дослідження, використані методи, вказується сфера апробації результатів дослідження та наводяться дані про структуру роботи.

У **першому розділі “Теоретичні засади вивчення особистісних детермінант професійної підготовки майбутніх підприємців”** представлено узагальнені результати теоретичного аналізу наукової літератури з проблеми особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців.

Вивчення проблеми особистісних детермінант професійної підготовки майбутніх підприємців можна звести до двох основних напрямків. Суть першого з них, що умовно позначається як “об’єктний”, вбачає осмислення предметної сторони професійної підготовки майбутніх підприємців на основі виділення критеріїв успішного підприємництва. На основі виділених критеріїв підприємницької діяльності описуються функції та характеристики підприємців, тобто в непрямій формі зазначається, що підприємець – це той, хто представляє підприємництво.

Узагальнюючи широкий спектр визначень підприємництва в рамках об’єктної традиції російськими і вітчизняними вченими, відзначаємо полісемантизм у поглядах, що є наслідком багатоаспектності його проявів і функцій. Право на існування мають різні визначення підприємництва, проте мова у даному випадку йде лише про різні рівні аналізу і узагальнення підприємницького феномена, що обумовлено конкретними умовами його реалізації. Підприємництво розглядають як особливу ініціативну економічну активність дієздатних громадян,

спрямовану на задоволення потреб суспільства і отримання особистого прибутку (М.Г.Лапуста, Л.Г.Шаршукова); особливий творчий тип економічної поведінки, що складає необхідну основу досягнення економічного успіху (А.Агеєв, М.Грачов, Д.Кузін); спосіб життя або дій, одне із занять ділової людини (Т.Нельга); специфічний вид діяльності, що пов'язаний з ризиком організації нової, потенційно прибуткової справи (О.М.Омаров, В.П.Позняков, І.Ясін); особливий тип поведінки, зорієнтований на подолання існуючих стереотипів господарювання, спрямованість на нововведення та бажання залучати і використовувати для вирішення поставлених завдань ресурси із найрізноманітніших джерел (С.І.Кретов, Н.М.Лисенко).

Проведений аналіз наукових джерел з психології підприємництва дає підстави говорити про сучасне підприємництво як про особливий тип підприємницької поведінки, яку, у більшості випадків, характеризують наступні складові: особлива чутливість до змін і прагнення щось змінити у своєму житті (елемент ініціативи); прийняття на себе відповідальності за можливі невдачі і поразки, готовність ризикувати (елемент ризику); сприяння реалізації і використанню нових технологічних можливостей шляхом впровадження у виробництво винаходів та інновацій; організація або реорганізація соціально-економічних механізмів з тим, щоб з вигодою використовувати наявні ресурси і конкретну ситуацію (елемент новаторства); спрямованість на діяльне перетворення навколишнього світу, побудову нових відносин; вміння випереджувати події і вести конкурентну боротьбу (елемент активності).

Здійснений огляд наукової літератури в розрізі психології підприємництва показав, що об'єктний або функціональний підхід до визначення особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців залишає поза увагою врахування “внутрішнього моменту” підприємницької діяльності, а саме те, що дозволяє фахівцю її здійснювати, ефективно виконувати підприємницькі функції.

В межах суб'єктного підходу при вивченні особистісних детермінант професійної підготовки майбутніх підприємців особистість підприємця розглядається не з позицій структури професійної діяльності, а з точки зору структури особистості, її психотипу, котрий дозволяє людині продукувати і здійснювати інновацію в економічній сфері, спираючись лише на власні сили. У зарубіжній психології для позначення особистості підприємця використовуються, переважно, не наукові, а описові визначення: “людина, яка створила себе сама”, “працює на себе”, “робить те, що вважає за потрібне” та ін (Р.Кійосаки, Ш.Лектер, Т.Стенлі, Б.Трейсі).

В суб'єктній традиції вивчення підприємець постає як суб'єкт власної життєдіяльності, що впроваджує в життя певну систему цінностей, ідеалів, власну індивідуальність. На цій основі стверджуємо, що вивчення особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців доцільно здійснювати з позицій суб'єктного, особистісного полюса діяльності, а не з позицій предметного змісту професійних функцій.

Суб'єктний підхід до аналізу підприємництва у вітчизняній психології знаходиться лише на початковій стадії свого розвитку, а тому є не реалізованим на емпіричному рівні. Ідеї суб'єкного розвитку особистості відображені у вітчизняній психологічній літературі теоретико-методологічного рівня як вихідні абстрактно-пояснювальні моменти досліджень (К.О.Абульханова-Славська, Д.Б.Богоявленська, О.В.Брушлинский, О.О.Конопкін, В.О.Петровський, А.І.Пригожин, В.О.Татенко). Їх аналіз свідчить, що основні ознаки суб'єктності людини вбачаються у: відмові від групової ідентичності, високій самоцінності власного “Я”, потребі досягнення, перевазі особистого контролю над повноважним, специфічних параметрах суб'єктивної моделі етико-економічного успіху, що включають певні символи успіху та уявлення про способи їх досягнення.

Виходячи із загальнотеоретичного аналізу особистісних детермінант професійної підготовки майбутніх підприємців, найбільш відповідає предмету, завданням нашого дослідження визначення підприємництва, побудоване з позицій суб'єктного підходу, враховуючи об'єктні традиції вивчення даного феномену: під *підприємництвом* у даному випадку розуміємо реалізацію в економічній сфері діяльності, що вимагає ризику, створення нового та отримання задоволення від досягнутого у вигляді матеріального здобутку, специфічної якості особистості – суб'єктності. Саме тому системний підхід при визначенні особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців, який ми намагались реалізувати в даному дослідженні, передбачає в подальшому вивчення не окремих психологічних характеристик, а цілісних систем індивідуального функціонування фахівців у сфері підприємництва. В якості такої системи, що детермінує успішність підготовки майбутніх підприємців, пропонується особистісно-професійна суб'єктність.

У другому розділі **“Особливості становлення особистісних детермінант в професійній підготовці майбутніх підприємців”** представлено зміст поняття, специфіку, структуру та критерії діагностування особистісно-професійної суб'єктності; дається огляд конкретних методик для виявлення становлення структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісної суб'єктності потенційних підприємців; наведено результати констатуючого експерименту щодо особливостей прояву та динаміки особистісної суб'єктності в професійному становленні майбутнього підприємця у вищому навчальному закладі.

На основі аналізу особистісних детермінант та їх психологічних особливостей становлення в професійній підготовці майбутніх підприємців дається авторське визначення *особистісно-професійної суб'єктності як специфічної якості майбутнього спеціаліста, що визначає його спроможність до самодетермінації у підприємницькій сфері діяльності та здійснення функцій економічного самоконтролю.*

Визначено структуру суб'єктності, яка містить когнітивний, мотиваційний та поведінковий компоненти. Паттерн когнітивних характеристик, релевантних проблемі дослідження, складається з параметрів Я-образу особистості як системоутворюючої основи індивідуального функціонування майбутніх фахівців у сфері підприємництва. Мотиваційний компонент суб'єктності являє собою індивідуальну модель економічної поведінки, що наповнює певним змістом систему мотивації досягнення, та визначається уявленням майбутніх підприємців про цілі досягнення успіху. Поведінковий компонент суб'єктності – реалізацію особистісних характеристик у професійній діяльності. Вибір підприємницької діяльності і є, власне, втіленням особистісних детермінант в досягненні психологічної успішності у діяльності. У контексті вивчення структурних елементів, що входять до складу поведінкового компоненту, ми вбачаємо їх в індивідуальній моделі економічної поведінки, що визначається уявленням особистості про способи досягнення успіху у сфері підприємництва.

На основі запропонованої структури суб'єктності як провідної особистісної детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців визначено конкретні критерії діагностування рівня її становлення:

- особливості Я-образу як системоутворюючої основи індивідуального функціонування майбутніх фахівців у сфері підприємництва (когнітивний компонент);
- індивідуальна модель економічної поведінки, що наповнює певним змістом систему мотивації досягнення майбутніх підприємців та визначається їхніми уявленнями про цілі досягнення успіху у підприємстві (мотиваційний компонент);
- індивідуальна модель економічної поведінки, що визначається уявленнями майбутніх фахівців про способи досягнення успіху у підприємницькій сфері діяльності (поведінковий компонент).

Відповідно до цих критеріїв підібрано та розроблено 7 методик для діагностування кількісних та якісних показників рівня становлення структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісно-професійної суб'єктності майбутніх підприємців.

На першому етапі констатуючого експерименту (за допомогою теста-опитувальника само-ефективності М.Шерер і Дж.Маддукс, методики діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж.Роттера (адаптація Є.Ф.Бажина, С.А.Голинкіної, А.М.Еткінда), теста-опитувальника "індивідуалізму-колективізму" Х.Тріандіса, методики професійної само-ефективності, оцінювання студентами рольових моделей підприємницької діяльності за поведінковими характеристиками особистості) вивчалися наступні особливості Я-образу як системоутворюючої основи індивідуального функціонування майбутніх фахівців у підприємстві:

- особливості прояву загальної і соціальної само-ефективності та локалізації суб'єктивного контролю (психологічне "Я");

- співвідношення індивідуалістичних та колективістичних конструктів у самосвідомості майбутніх підприємців (соціальне “Я”);
- особливості прояву показників професійної само-ефективності (інтенсивності і узагальненості) та професійних ауто-стереотипних уявлень досліджуваних щодо майбутньої професійної діяльності (професійне “Я”).

За цими показниками виділено три рівні системоутворюючої основи індивідуального функціонування Я-образу майбутніх підприємців (низький, середній, високий).

На низькому рівні розвитку функціонально-сміслових характеристик Я-образу знаходяться студенти з низькими індексами загальної та соціальної само-ефективності, з екстернальним спрямуванням локалізації суб’єктивного контролю у різних сферах життєдіяльності, з чітко вираженими колективістичними тенденціями у поведінці на противагу індивідуалістичним. Показники професійної само-ефективності – “сила” і “узагальненість” – сягають низьких значень, а професійне “Я” не диференційоване на минуле, теперішнє і майбутнє. Ауто-стереотипні уявлення щодо власної професійної діяльності не співвідносяться з ризиком та інноваційністю, і, що важливо, виведені з етично забарвленого смислового спрямування в етично нейтральне.

Середній рівень характеризується середніми показниками рівня само-ефективності – загальної і соціальної, змішаними показниками локалізації суб’єктивного контролю у різних сферах життєдіяльності, незначною перевагою індивідуалістичних конструктів над колективістичними у самосвідомості майбутніх підприємців, чи навпаки, та середніми індексами “сили” і “узагальненості” професійного “Я”. Конструкт “моральності” не усвідомлюється даною групою студентів як один із провідних у підприємницькій практиці.

До групи з високим рівнем функціонально-сміслових характеристик Я-образу майбутніх підприємців увійшли студенти з високим рівнем розвитку особистісної само-ефективності, локалізація суб’єктивного контролю яких визначається інтернальними спрямуванням. У структурі соціального “Я” даної групи студентів переважають індивідуалістичні конструкти над колективістичними, показники професійного “Я” – “сила”, “узагальненість” – досягають високих значень. Ауто-стереотипні уявлення щодо свого “Я в майбутньому” визначаються поняттями досягнення, інтернальності, наполегливості, адекватним реагуванням на невдачі, помірним ризиком в досягненні раціонально-етичних цілей.

Динаміку кількісного розподілу досліджуваних студентів різних курсів за визначеними рівнями представлено в табл.1.

Виявлені позитивні зміни у динаміці функціонально-сміслових характеристик Я-образу потенційних підприємців у професійній підготовці не можна вважати задовільними, оскільки 22,9% студентів-випускників залишаються на низькому рівні розвитку даного феномену.

Рівні розвитку функціонально-смыслових
характеристик Я-образу майбутніх підприємців
у професійній підготовці

N = 138

Рівні	II курс		V курс	
	абс. к-ть	%	Абс. к-ть	%
Низький	25	36,8	16	22,9
Середній	29	42,6	29	41,4
Високий	14	20,6	25	35,7

На другому етапі дослідження здійснено аналіз індивідуальної моделі економічної поведінки майбутніх підприємців, що наповнює певним змістом їхню систему мотивації досягнення та визначається уявленнями про цілі-символи (критерії) успіху у підприємстві. Аналіз результатів вимірювання мотивації досягнення потенційних підприємців за допомогою методики А.Реана показав, що для значної кількості студентів (36,8% другокурсників і 42,9% п'ятикурсників) характерним є високий рівень мотивації досягнення. Однак 18,6% випускників залишаються на низькому рівні розвитку мотивації досягнення та 17,1% визначаються перевагою мотиву уникнення невдачі.

З метою вивчення уявлень майбутніх фахівців про цілі-символи (критерії) досягнення успіху в підприємстві студентам було запропоновано прорангувати елементи розробленої нами матриці за відповідністю з конструктом, починаючи з тих, які найбільше відповідають заданій його характеристиці. В якості конструктів матриці виступили координати “йде до успіху як Я” та “ідеал підприємця”, в якості елементів – рольові моделі етико-економічної поведінки. Отримані дані дозволяють зробити висновок, що на перших етапах професіоналізації майбутніх підприємців переважає так звана зовнішня трудова мотивація. Основні позиції в мотиваційній системі 29,4% студентів другого курсу і 28,6% випускників займають мотиви самоствердження (влади, впливу) та матеріального достатку (27,9% та 31,4% відповідно). Мотиви самореалізації, творчості і незалежності у майбутніх підприємців взагалі не співвідносяться з образом “Я”. Це дало можливість констатувати, що під впливом зовнішніх факторів – складної деструктивної соціально-економічної ситуації, переважання індивідуалістичної ідеології, низького рівня добробуту більшості населення країни – молодь свідомо відмежовує професійне самовизначення від особистісного.

На третьому етапі констатуючого дослідження здійснено аналіз індивідуальної моделі економічної поведінки, в основі якої лежать уявлення студентів про способи досягнення успіху у підприємницькій сфері діяльності. З цією метою було розроблено оцінну матрицю, в якій студенти

оцінювали елемент матриці “успішний підприємець” по характеристикам основних стилів етико-економічної поведінки. Особливості прояву у майбутніх підприємців схильності до певного стилю економічної поведінки свідчать про те, що переважаючим стилем діяльності для 70,0 % випускників є функціонально-накопичуючий з елементами експлуатуючого, а для 52,9 % другокурсників – ринково-накопичуючий тип поведінки. Однак, виявлена схожість суб’єктивних моделей успіху другокурсників і п’ятикурсників обмежується лише однаковим рангом (1) характеристик “накопичуючого” стилю діяльності. Змістовний аналіз стилів через коефіцієнти кореляції конструктору “такий же як Я” з характеристиками кожного із стилів етико-економічної поведінки, що оцінювалися майбутніми підприємцями в якості превалюючих, показав, що для випускників характерним є прагнення досягти успіху за рахунок раціональності, кваліфікованості професійної діяльності, економії засобів і якості здійснюваних послуг. Вони не байдужі, а толерантні до всіх людей однаково, відчують взаємну необхідність, проте стосунки з ними будують на функціональній основі, за принципом “корисності”. Таке поєднання стилів, і відповідно, характеристик, які їх визначають, є оптимальним для підприємницької практики, і, певною мірою, визначатиме у майбутньому успішність сьогоденних студентів в якості суб’єктів господарювання. Для другокурсників більш характерним є прагнення досягти успіху за рахунок добрих виконавських якостей та вміння правильно будувати стосунки з людьми, вміння підносити себе, тобто переважно за рахунок особистісних, а не суто професійних якостей, що, певною мірою, в майбутньому може характеризувати їх як “гарних виконавців”, а не успішних підприємців.

Узагальнення одержаних даних та кількісне визначення рівнів становлення особистісно-професійної суб’єктності дозволило поділити студентів на три групи з високим, середнім та низьким рівнями розвитку цього феномену.

До високого рівня становлення особистісно-професійної суб’єктності ми віднесли студентів, у яких яскраво виражені такі показники: високий рівень сформованості функціонально-сміслових характеристик системоутворюючої основи індивідуального функціонування Я-образу; високий рівень мотивації досягнення, що характеризується переважанням мотиву прагнення успіху над мотивом уникнення невдачі; прагнення досягти успіху за рахунок раціональності, кваліфікованості професійної діяльності, економії засобів і якості здійснюваних послуг, тобто схильність до функціонально-накопичуючого стилю економічної поведінки (ця група склала 16,2% студентів другого курсу і 32,9% п’ятого).

До групи з низьким рівнем становлення особистісно-професійної суб’єктності увійшли студенти, у яких було виявлено низький рівень розвитку сформованості функціонально-сміслових характеристик Я-образу; низький рівень мотивації досягнення, коли мотив уникнення невдачі переважає над мотивом прагнення успіху; переважання у діяльності характеристик підлеглості,

відданості, бажання підкорятися авторитету, тобто схильність до рецептивного стилю економічної поведінки (до цієї групи віднесено відповідно 29,4% і 20,0% досліджуваних).

Усіх інших студентів (54,4% і 47,1%) було віднесено до середнього рівня становлення особистісно-професійної суб'єктності. Сюди увійшли студенти з середніми показниками за основними критеріями та ті, у яких деякі показники виражені добре, а деякі гірше і вимагають розвитку.

Як свідчать дані, загальний рівень професійної підготовки майбутніх підприємців не можна вважати задовільним, оскільки для 20,0% випускників характерним є низький рівень розвитку структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісно-професійної суб'єктності, а це означає, що вони не спроможні після закінчення навчання в університеті успішно вести власний бізнес. Водночас, якісний аналіз проблеми свідчить, що чинники утруднень у професійній підготовці майбутніх підприємців породжуються не глибинними психологічними механізмами, які не піддаються корекції, а виникають як результат конкретних життєвих умов та можуть бути усунені в результаті формуючих впливів, що дає нам підстави для пошуку шляхів та засобів розвитку особистісно-професійної суб'єктності майбутніх підприємців в процесі професійної підготовки.

Окрім того, проведений статистичний та якісний аналіз отриманих результатів підтвердив припущення щодо входження ряду особистісних характеристик до складу особистісної суб'єктності як провідної детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців, які були виділені на теоретичному рівні узагальнення і піддалися у дослідженні емпіричному вивченню. Кореляційний аналіз дозволив встановити відносну незалежність виділених характеристик, з одного боку, та наявність внутрішніх взаємозв'язків між ними – з іншого. Виявлено статистично значущу кореляцію між показниками мотивації досягнення і показниками індивідуалізму соціального “Я”. Так, для 2-курсників найбільш значущими є коефіцієнти кореляції між мотивацією досягнення і середньогруповим балом за шкалою “горизонтального індивідуалізму” ($r=0,49$; $p<0,05$), між мотивацією уникнення невдачі та шкалою “конкурентності” ($r=0,38$; $p<0,01$). Для 5-курсників значущою є кореляція між мотивацією досягнення і середньогруповим балом за шкалою “вертикального індивідуалізму” ($r=0,41$; $p<0,05$).

Статистично значуща позитивна кореляція виявлена у вибірці випускників між мотивацією досягнення успіху та інтернальним типом локусу контролю ($r=0,72$) та негативна кореляційна залежність між мотивацією уникнення невдачі і відповідним рівнем суб'єктивного контролю ($r=-0,40$). Зазначені результати корелюють на значущому рівні $p<0,05$. Для студентів другого курсу виявлена статистично значуща позитивна кореляційна залежність між мотивацією уникнення невдачі та інтернальним типом локусу контролю ($r=0,56$) та негативна кореляційна залежність між

мотивацією прагнення успіху і відповідним рівнем суб'єктивного контролю ($r = -0,35$). Ці дані є значущими на рівні $p < 0,05$.

Таким чином, зазначені кореляційні зв'язки виступають певним підтвердженням того, що досліджувані характеристики можуть бути включені до складу єдиної інтегральної особистісної детермінанти успішної підготовки майбутніх підприємців – особистісно-професійної суб'єктності.

У третьому розділі **“Розвиток особистісних детермінант в професійній підготовці майбутніх підприємців”** дається теоретичне обґрунтування та визначаються шляхи і засоби розвитку суб'єктності як провідної особистісної детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців, приводиться авторська система роботи, на основі якої і здійснюється розвиток та обговорюються результати експериментального навчання.

Актуалізація особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців здійснювалася у напрямку розвитку структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісно-професійної суб'єктності майбутніх підприємців. В рамках розробленої експериментальної програми структура формуючого впливу передбачала конкретизацію даного напрямку у вигляді: усвідомлення студентами особливостей Я-образу як системоутворюючої основи індивідуального функціонування у підприємстві; осмислення майбутніми підприємцями індивідуальної моделі економічної поведінки, що наповнює певним змістом їхню систему мотивації досягнення та визначається уявленнями про цілі-символи та способи досягнення успіху у підприємстві; розширення досвіду прояву всіх структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик суб'єктності у різних сферах життєдіяльності та усвідомлення їх впливу на успішність професійної практики.

Система роботи з розвитку особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців базувалась на принципах: поєднання навчального і тренувального аспектів, комплексного використання активних групових методів навчання, дотримання загальноприйнятих норм групової роботи, акцентування на самоаналізі та самодіагностуванні, вербалізованій рефлексії та емоційної насиченості засобів зворотнього зв'язку.

Конкретними завданнями формуючого впливу були: 1) оволодіння певними соціально-психологічними знаннями, необхідними кожному підприємцю; 2) усвідомлення майбутніми підприємцями особливостей своєї соціальної ролі та вимог, які висуваються до неї; 3) усвідомлення студентами впливу їхніх особистісних якостей на успішність підприємницької діяльності; 4) бачення студентом себе в професійно значущій ролі успішного підприємця, запорукою успішної діяльності якого є функціонування в етично зарядженому просторі; 5) вироблення здатності аналізу професійних ситуацій, які зустрічаються у практиці підприємців; 6) корекція і розвиток структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісно-

професійної суб'єктності, що забезпечують спроможність майбутніх фахівців до самодетермінації у підприємницькій сфері діяльності та здійснення функцій економічного самоконтролю.

З метою реалізації поставлених завдань було розроблено програму “Розвитку особистісної суб'єктності майбутніх підприємців”. Система занять розрахована на 55 год. впродовж зимових канікул студентів (після закінчення III семестру). Ми вважали цей час оптимальним, оскільки він базується на певній психологічній підготовці після оволодіння навчальним курсом “Основи педагогіки і психології” і передує виробничим практикам. Окрім того, навчання з відривом від звичної робочої обстановки дозволяє учасникам глибоко зануритися у зміст програми та більш повно “прожити” його. Було сформовано дві експериментальні та дві контрольні групи досліджуваних по 17 осіб в кожній.

Розроблена програма складалася з 5 циклів. Перший цикл – вступне заняття. Його метою є знайомство учасників групи, створення атмосфери довіри та саморозкриття. Тривалість заняття – 4 год. Другий цикл – теоретичний, його мета – ознайомлення з основними психологічними теоріями успішного підприємництва. Тривалість – 5 год. Третій цикл – рефлексивно-цілеутворюючий. Мета – активізація мотиваційного потенціалу учасників програми та створення ними програми нарисів фіксованих ролей успішного підприємця. Тривалість – два дні по 5 год. Метою четвертого (розвиваючого) циклу є розвиток смислових характеристик особистісно-професійної суб'єктності майбутніх підприємців як детермінанти їх успішної підготовки. Тривалість – п'ять днів по 6 год. П'ятий цикл (діагностичний) є завершальним. Його мета – виявлення змін в структурно-динамічних та етико-смислових характеристиках особистісно-професійної суб'єктності учасників програми. Тривалість – 6 год.

Кожне заняття включало: письмове завдання по самоаналізу, обмін досвідом, психогімнастичні вправи, аналіз, конструювання, обговорення та програвання реальних ситуацій, вилучених з підприємницької практики; домашнє завдання.

Реалізація розробленої програми дозволила в цілому розв'язати завдання розвитку суб'єктності як провідної особистісної детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців. Це проявилось як у підвищенні кількісних (див. табл. 2) і якісних показників особистісно-професійної суб'єктності, так і в підвищеній активності студентів до оволодіння соціально-психологічними знаннями, усвідомленні майбутніми підприємцями особливостей своєї соціальної

Таблиця 2

Рівні становлення особистісно-професійної суб'єктності до і після
формуючого експерименту

N = 68

Рівні	До експерименту	Після експерименту
-------	-----------------	--------------------

особистісно- професійної суб'єктності	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	Абс. к-ть	%	Абс. к-ть	%	Абс. к-ть	%	Абс. к-ть	%
Високий	6	17,7	5	14,7	6	17,6	14	41,2
Середній	18	52,9	19	55,9	19	55,9	19	55,9
Низький	10	29,4	10	29,4	9	26,5	1	2,9

ролі та вимог, які пред'являються до неї, усвідомленні студентами впливу особистісних якостей (сильних і слабких сторін) на успішність професійної діяльності, баченні себе в професійно значущій ролі успішного підприємця, запорукою успішної діяльності якого є функціонування в етично зарядженому просторі, здатності аналізу професійних ситуацій, які зустрічаються у підприємницькій практиці, корекції і розвитку структурно-динамічних та етико-смыслових характеристик суб'єктності, що забезпечують спроможність майбутніх фахівців до самодетермінації у підприємницькій сфері діяльності та здійснення функцій економічного самоконтролю. Відмінність між показниками становлення структурно-динамічних та етико-смыслових характеристик особистісної суб'єктності членів експериментальної групи до формуючого експерименту та після нього є статистично значущою ($t=3,64$ при $p \leq 0,001$). Це, в свою чергу, є підтвердженням того, що актуалізація особистісно-професійної суб'єктності можлива засобами цілеспрямованого розвитку у майбутніх підприємців її структурно-динамічних та етико-смыслових характеристик.

Отримані дані підтвердили висунуту на початку дослідження гіпотезу та дозволили зробити такі висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення і експериментальне вирішення проблеми особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців, яке полягає в обґрунтуванні структурного змісту суб'єктності як провідної особистісної детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців, визначенні критеріїв діагностування, рівнів становлення та динаміки особистісної суб'єктності у процесі професійної підготовки майбутніх підприємців, а також розробці та апробації програми розвитку особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців на засадах структурно-динамічного та етико-смыслового змісту характеристик особистісно-професійної суб'єктності майбутніх підприємців.

1. В рамках системного підходу до особистості та діяльності майбутніх підприємців особистісно-професійна суб'єктність являє собою специфічний паттерн параметрів особистісних детермінант, що утворюють функціональну систему самодетермінації підприємницької діяльності та визначають самодетерміновану спроможність особистості в здійсненні економічного самоконтролю.

2. Структурний зміст особистісних детермінант професійної підготовки майбутніх підприємців об'єднує когнітивний, мотиваційний та поведінковий компоненти діяльності. В паттерні когнітивних характеристик відображаються функціонально-сміслові складові Я-образу особистості майбутнього підприємця. У мотиваційному компоненті визначається система мотивації досягнень та уявлень майбутніх підприємців про цілі досягнення успіху, які супроводжують їх професійну підготовку. У поведінковому компоненті реалізуються особистісно-детерміновані передумови суб'єктно-орієнтованої успішної підприємницької діяльності. Вибір студентами підприємницької сфери діяльності є показником успішного втілення особистісних детермінант у підготовку майбутніх підприємців.

3. Я-образ особистості майбутніх підприємців як системоутворююча основа індивідуального функціонування їх діяльності характеризується особливостями само-ефективності, локалізацією суб'єктивного контролю, співвідношенням усвідомлюваних конструктів та професійними ауто-стереотипними уявленнями про власну успішність у підприємницькій діяльності.

4. Становлення особистісно-професійної суб'єктності та її динаміка в процесі професійної підготовки визначається рівнями та критеріями діагностування функціонально-сміслових характеристик системи Я-образу майбутніх підприємців, мотивацією досягнень з переважанням мотиву прагнення успіху за рахунок раціональності, якості здійснюваних послуг, накопичення індивідуального стилю економічної поведінки.

5. Професійну підготовку майбутніх підприємців супроводжують недостатньо сформовані рівні Я-образу їх особистості, мотивація досягнення з переважанням мотиву уникнення невдачі, прагнення майбутніх фахівців до підлеглості, підкорення авторитету, зневажання загальнолюдських норм і цінностей раціональної моралі з її універсальними правилами.

6. Встановлені кореляційні зв'язки між структурно-динамічними та етико-смісловими характеристиками особистісних детермінант професійної підготовки майбутніх підприємців свідчать про те, що ці характеристики можуть бути включеними до складу єдиної інтегральної детермінанти успішної підготовки майбутніх підприємців– особистісно-професійної суб'єктності.

7. Актуалізація особистісно-професійної суб'єктності можлива засобами цілеспрямованого розвитку у майбутніх підприємців структурно-динамічних та етико-сміслових її характеристик. Ефективність розробленої та апробованої експериментальної програми розвитку особистісних

детермінант з метою забезпечення успішної професійної підготовки майбутніх підприємців засвідчилася позитивними змінами структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісно-професійної суб'єктності.

Одержані результати дозволяють рекомендувати навчальним закладам введення до навчальних планів підготовки майбутніх підприємців спецкурсу з розвитку особистісних детермінант успішної діяльності майбутніх спеціалістів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні соціально-психологічних чинників формування особистісно-професійної суб'єктності майбутніх підприємців, що зміцнюють дану якість, а також забезпечують відповідальність за практичну результативність підприємницької діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кульбіда Н.М. Підприємництво та соціальна роль підприємця: психологічна ретроспектива // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П.Драгоманова. Випуск 17. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002.– С.258-262.
2. Журавльова Л.П., Кульбіда Н.М. Теоретичні та прикладні аспекти мотивації діяльності підприємців // Педагогіка і психологія професійної освіти. – №4. – Львів: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2002.– С. 138-143.
3. Кульбіда Н.М. Структурний аналіз Я-концепції як основи функціонування феномену економічної суб'єктності особистості потенційного підприємця // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П.Драгоманова. Випуск 20.– К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – С.215-222.
4. Кульбіда Н.М. Особливості структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик когнітивного компоненту феномена економічної суб'єктності особистості майбутніх підприємців // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологія. – №1(25) – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004.– С. 272-279.
5. Кульбіда Н.М. Розвиток економічної суб'єктності як детермінанти творчого функціонування особистості у підприємницькій сфері діяльності // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологія. – № 6 (30). – Ч. II. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005– С.225-231.
6. Кульбіда Н.М. Тенденція розвитку підприємницької спрямованості молоді в умовах ринкових відносин // Спрямованість особистості сучасних школярів. Збірник наукових праць / За ред. О.Л. Музики, Л.М. Король. – Житомир: ЖДПУ імені І.Франка. – 2001. – С.52-56.

7. Кульбіда Н.М. Підприємець сьогодні: штрихи до соціально-психологічного портрета // Крок у майбутнє: тези доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених за підтримки Київської міської державної адміністрації (22-24 травня 2002р., м.Київ) / Уклад. Є.А.Дрок. – К.: ІВЦ “Політехніка”, 2002. – С.162.
8. Кульбіда Н.М. Динамічний аналіз феномену економічної суб’єктності як системної якості особистості підприємця // “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість”: Зб. матеріалів VII Всеукр. наук.- практи. конф., Київ, 15-16 квітня 2004р.; У 7-ми т. / Ред.кол.: Андрущенко В.П. та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту. – Т.2. – С.90-93.

АНОТАЦІЇ

Кульбіда Н.М. Особистісні детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2005.

Дисертацію присвячено проблемі особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців. В якості провідної особистісної детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців розглянуто особистісно-професійну суб’єктність як інтегральну якість особистості майбутнього підприємця, що визначає його спроможність до самодетермінації та здійснення функцій економічного самоконтролю у підприємстві. Розкрито специфіку і структуру (когнітивний, мотиваційний, поведінковий компоненти) суб’єктності майбутнього підприємця, визначено критерії діагностування (особливості Я-образу як системоутворюючої основи індивідуального функціонування особистості у підприємстві; індивідуальна модель економічної поведінки, що наповнює певним змістом систему мотивації досягнення майбутніх підприємців та визначається їхніми уявленнями про цілі та способи досягнення успіху у підприємстві.), рівні (високий, середній, низький) та динаміку становлення особистісної суб’єктності впродовж періоду професійної підготовки; розроблено модель розвитку особистісних детермінант успішної професійної підготовки майбутніх підприємців на основі розвитку структурно-динамічних та етико-сміслових характеристик особистісно-професійної суб’єктності та апробовано систему практичної роботи, яка може бути використана у навчально-виховному процесі при підготовці майбутніх підприємців.

Ключові слова: майбутній підприємець, підприємництво, суб’єктність, особистісно-професійна суб’єктність, структура особистісно-професійної суб’єктності, самодетермінація, Я-образ, індивідуальна модель економічної поведінки.

Кульбида Н.Н. Личностные детерминанты успешной профессиональной подготовки будущих предпринимателей. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2005.

Диссертационное исследование посвящено проблеме личностных детерминант успешной профессиональной подготовки будущих предпринимателей в высшем учебном заведении.

На основе анализа и обобщения научной литературы по проблемам психологии предпринимательства обоснована актуальность темы исследования и сформулированы основные концептуальные положения относительно личностно-профессиональной субъектности как ведущей детерминанты успешной подготовки будущих предпринимателей. В пределах системного подхода к личности и деятельности будущих предпринимателей она рассматривается как специфический паттерн параметров личностных детерминант, которые создают функциональную систему самодетерминации предпринимательской деятельности и определяют способность личности к осуществлению функций экономического самоконтроля. Очерчены требования к личностно-профессиональной субъектности будущего предпринимателя, определена структура, включающая когнитивный, мотивационный и поведенческий компоненты.

На основе предложенной структуры личностно-профессиональной субъектности, как ведущей детерминанты успешной профессиональной подготовки будущих предпринимателей, определены критерии её диагностирования, уровни становления и динамика в процессе профессиональной подготовки. Полученные данные говорят, что общий уровень подготовки будущих предпринимателей нельзя считать удовлетворительным, поскольку 20,0% выпускников остаются на низком уровне становления личностно-профессиональной субъектности, а это значит, что они не способны после окончания университета успешно вести собственное дело. В то же время качественный анализ проблемы свидетельствует, что причины осложнений в профессиональной подготовке будущих предпринимателей определяются не глубинными психологическими механизмами, не поддающимися коррекции, а возникают как результат конкретных жизненных условий и могут быть устранены в результате формирующих влияний на смысловые характеристики личностно-профессиональной субъектности будущих предпринимателей.

Разработана теоретическая модель развития личностных детерминант успешной профессиональной подготовки будущих предпринимателей на основе актуализации личностно-профессиональной субъектности. Представлена практическая система работы по актуализации личностно-профессиональной субъектности будущих предпринимателей через целенаправленное

развитие её смысловых характеристик, которое включает работу с различными направлениями самоанализа, групповой обмен опытом, самостоятельную работу и базируется на принципах соединения обучающего и тренировочного аспектов работы, комплексного использования активных групповых методов обучения и общепринятых норм тренинговой работы, акцентирование на самоанализе и самодиагностировании, вербализованной рефлексии и эмоциональной насыщенности средств обратной связи, направленности на психологическую помощь в саморазвитии.

Реализация этой программы позволила решить проблему развития личностных детерминант, которые определяют успешность профессиональной подготовки будущих предпринимателей, что проявилось как в повышении количественных показателей становления личностно-профессиональной субъектности, так и в осознании студентами особенностей будущей профессии, влияния личностных качеств на успешность предпринимательской деятельности, способности анализа профессиональных ситуаций, видении себя в профессионально значимой роли успешного предпринимателя, функционирующего в этически наполненном пространстве.

Полученные в ходе исследования результаты могут быть использованы в учебно-воспитательном процессе при подготовке будущих предпринимателей.

Ключевые слова: будущий предприниматель, предпринимательство, субъектность, личностно-профессиональная субъектность, структура личностно-профессиональной субъектности, самодетерминация, Я-образ, индивидуальная модель экономического поведения.

Kulbida N. Personal Determinants of Successful Professional Training of the Future Businessmen. – Manuscript.

The thesis on getting the scientific degree of a candidate of psychological sciences in speciality 19.00.07 – pedagogical and age psychology – National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov. – Kyiv, 2005.

The thesis presents the problem of personal determinants of successful professional training of the future businessmen. In the quality of leading personal determinant of successful professional training of the future businessmen meaning personal professional subjectivity, which determines his ability for self-determination and realization of economic self-control functions in enterprise is analyzed. Specific structure and components of subjectivity of a future businessman are defined. The criteria of diagnosis (peculiarities of image as system-formed bases of individual function of personality in enterprise; individual model of economic behaviour), levels (high, middle and low) and dynamics of foundation of personal subjectivity during the period of professional training are determined. The model of development of personal determinants of successful professional training of the future businessmen on the basis of development of structural-dynamic, ethical and characteristics of meaning of personal

professional subjectivity is worked out. The system of practical work which can be used in educational process during the training of the future businessmen is approved.

Key words: future businessman, enterprise, subjectivity, personal professional subjectivity, structure of personal professional subjectivity, self-determination, image, individual model of economic behaviour.